

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

У даній статті здійснюється аналіз політичної культури Середньовічної Західної Європи, виокремлюються її особливості та специфіка залежно від релігійного типу світогляду, політичних відносин та свідомості.

Ключові слова: політична культура, Середньовіччя, феодалізм, релігійність, васальна залежність.

В данной статье осуществляется анализ политической культуры Средневековой Западной Европы, определяются ее особенности и специфика зависимо от религиозного типа мировоззрения, политических отношений и сознания.

Ключевые слова: политическая культура, Средневековье, феодализм, религиозность, вассальная зависимость.

This article is deals with political culture of Medieval Western Europe, its features and specific are determined dependency upon the religious type of world view, political relations and consciousness.

Key words: political culture, Middle Ages, feudalism, religiousness, vassalage.

Середньовіччя як історичний етап, що охоплює близько восьми століть, справило величезний вплив на політику, культуру, економіку та інші сфери людського життя, які багато в чому дали поштовх для розвитку сучасних країн за сценарієм сьогодення і продовжують його визначати, залишаючи свій відбиток на свідомості та ментальності населення, формуючи його світогляд, орієнтації, політичні переконання та політичну поведінку. Отже, висвітлення даного питання є дуже актуальним для подальшої побудови тенденцій розвитку та політичних прогнозів тих чи інших країн, ґрунтуючись на дослідженні політичної культури як однієї з відправних точок сценаріїв змін.

Проблематика Європейського Середньовіччя отримала широке висвітлення в науковій літературі, зокрема, в роботах Ле Гоффа, Ф. Блонделя, М. Блока, Г. Кенигсбергера, Й. Хейзинга та ін. Проте вони звертали увагу в основному на зображення політичних процесів даного періоду, і акцент власне на політичну культуру даного періоду у їх дослідженнях не робився, оскільки концепція політичної культури почала інтенсивно розроблятися лише в другій половині ХХ ст. Проблема політичної культури була розглянута такими зарубіжними дослідниками, як Р. Алмонд, С. Верба, Л. Пай, І. Розенбаум, У. Блум, Буд. Каванах, М. Дюверже, Е. Вятр, Ч. Тейлор, Р. Такер, А. Мейер, С. Уелч, Буд. Істон, До. Дойч, Л. Халман, П. Естэр та ін. Цій темі також присвятили свої роботи дослідники СНД: В. Руковишников, І. Василенко, Ф. Бурлацкий, До. Гаджиев, Буд. Гудименко, Р. Каменська, М. Назаров та ін. Такі науковці, як Д. Іловайський, С. Корякина, В. Шкуратов, Г. Драч, С. Сказкіна торкаються тих чи інших чинників культури Середньовіччя, в тому числі політичної, але майже не приділяють уваги її аналізу як окремому предмету дослідження, а О. Мещеряков вивчав

політичну культуру Давньої Японії, Н. Абрамова Давнього Китаю, проте спеціалізованої розробки стосовно особливостей політичної культури західноєвропейського Середньовіччя поки що не існує.

Під політичною культурою ми розуміємо частку загальної національної культури, яка містить все, що створено у політичній сфері людиною за роки існування цивілізації, в першу чергу, що стосується владних відносин.

Це система політичного досвіду, знань, установок, поглядів, стереотипів, концепцій, зразків поведінки і функціонування політичних суб'єктів; зрілість і компетентність громадян в оцінці політичних явищ; форма політичної етики, поведінки, вчинків і дій людей. Політичну культуру необхідно розглядати через призму виокремлення та поєднання політичної свідомості, політичних знаків, політичної поведінки та політичного досвіду.

В основі політичної культури, її стрижень – світогляд. В період Середньовіччя він релігійний, тобто має теологічний характер.

В історичній науці поняття «Середньовіччя» закріпилося після того, як в епоху Відродження було проголошено повернення до античної культури [12]. Епоха середньовіччя у загальному баченні характеризується прогресом у сфері матеріальної культури і техніки, формуванням сучасних держав, складанням нових форм влади та політичної культури, інститутів і методів управління, далекими мандрівками та великими географічними відкриттями, розвитком дипломатії, появою шедеврів світової культури. Стосовно меж Середньовіччя існують різні точки зору. Більшість вважає, що ця епоха у Європі охоплювала V – першу половину XVII ст. і була дуже несхожою на своєму початку та у кінці.

У середні століття формується новий, релігійний тип культури, що прийшов на зміну міфологічному. Релігія стала однією з головних рушійних сил цієї епохи, їй належить роль фундаментальної світоглядної основи духовного життя Середньовіччя. Головною релігією в Західній Європі було християнство [12].

В рамках релігійного вектору розвитку політичної культури Середньовічної Європи:

По-перше, християнство створило єдине ідеолого-світоглядне поле середньовічної культури. Будучи інтелектуально розвиненою релігією, християнство пропонувало середньовічній людині струнку систему знань про світ і людину, про принципи будови всесвіту та його закони.

По-друге, християнство створило єдиний віросповідальний простір, нову духовну спільність людей-одновірців.

По-третє, християнство виступило організаційним, регулюючим початком середньовічного суспільства. В умовах руйнування старих родових відносин і розпаду «варварських» держав власна ієрархічна організація церкви стала моделлю для створення соціальної структури феодального суспільства. У період занепаду культури після руйнування Риму християнська церква протягом століть була єдиним соціальним інститутом, загальним для всіх європейських країн. Церква виступала регулюючим початком в житті середньовічного суспільства, чому сприяло саме положення католицької церкви, яка не тільки не підпорядковувалася верховній політичній владі, але і зберігала практично повну самостійність у вирішенні внутрішніх і цілого ряду політичних проблем. Ставши пануючим політичним інститутом вже в V ст., коли римський єпископ був проголошений папою, церква зосередила величезну владу над роздробленою в політичному відношенні Західною Європою, поставивши свій авторитет вище авторитету світських можновладців [10].

Вихідний методологічний принцип даного дослідження полягає у тому, що політичну культуру Середньовічної Європи необхідно розглядати не як статичний, а як динамічний процес. В основі еволюції політичної культури даного періоду лежить еволюція релігійного світогляду, поява нових релігійних течій, їх відображення в політичних відносинах (поява протестантизму, а з кінця XV ст. пуританства та англіканства). Оскільки дана епоха охоплює майже тисячоліття, тому доцільно досліджувати її поетапно.

У період раннього Середньовіччя, язичництво справляло величезний вплив на духовне життя мас, а також в на політичну культуру.

Становлення середньовічної культури відбувалося в результаті взаємодії двох начал: культури варварських племен (німецький початок) і античної культури (романський початок). Третім і найважливішим фактором, що визначив процес становлення європейської культури, стало християнство. Християнство стало не тільки її духовною основою, але і тим об'єднуючою початком, яке дозволяє говорити про західноєвропейську культуру як про єдину цілісну культуру [10].

Політична культура формувалася як цілісність:

– на базі феодальної форми власності, заснованої на особистій і поземельній залежності селян від васалів-землевласників, які присвоюють

собі їх працю (або продукти праці) в самих різних формах (натурою, рентаю, на договорі і т. п.);

– в умовах станово-ієрархічної структури суспільства, пронизаної зверху до низу становою замкнутістю і відносинами васального служіння сюзеренові;

– у процесі нескінченних війн, які несли голод, руйнування, смерть і відчуття трагізму людського життя;

– в духовній атмосфері епохи, де своєрідно перепліталися традиції античної культури, християнства та духовної культури варварських племен, чий героїчний епос зберігав свою привабливість і вплив аж до нового часу [4].

У період класичного, або високого Середньовіччя Західна Європа почала долати труднощі і відроджуватися. З X сторіччя співпраця за законами феодалізму дозволила створити більш великі державні структури і збирати досить сильні армії. Настала відносна стабільність, яка забезпечила можливість швидкого підйому міст і загальноєвропейської економіки. Життя в Західній Європі сильно змінюється, суспільство швидко втрачає особливості варварства, в містах розквітає духовне життя. Складається міська культура, яка надалі відіграє величезну роль у розвитку європейської цивілізації. Чималу роль в ній грає лицарська культура, що прославляє такі цінності, як героїзм, честь, світлі і чисті почуття [12].

Розквіт лицарської культури припадає на XII-XIII вв.

Творцем і носієм лицарської культури був воєнний стан, що зародився ще в VII-VIII ст., коли отримали розвиток умовні форми феодального землеволодіння. Лицарство, особливий привілейований шар середньовічного суспільства, протягом століть виробило власні традиції і своєрідні етичні норми, власні погляди на всі життєві відносини. Становленню ідей, звичаїв, моралі лицарства сприяли багато в чому Хрестові походи, його знайомство з східною традицією [10].

Так, існував наприклад Кодекс честі лицарів, який став базисом для формування свідомості, уявлень та політичної культури власне цього прошарку населення.

«Ми говоримо про лицарство, коли хочемо висловити духовний ідеал служіння. – на думку М. Вікторової. – Основні лицарські чесноти – це дотримання певного кодексу поведінки і віддане служіння господу. В лицарський кодекс входить запобігливість, самопожертва, цнотливість, відданість, допомога знедоленим і беззахисним, доброта до всього живого, вміння тримати слово, самовідданість. Ці якості складають духовний ідеал, принагідний для чистих душ. Люди, спрямовані до такого довершеного образу, об'єднувалися в братства, лицарські ордена» [3].

В той же час в X столітті вже з'являється інститут виборів як прояв політичної дії у поведінці в рамках політичної культури на терені країн Західної Європи, що обумовлено трансформацією вже на даному етапі свідомості населення. Так, «Роман про Роллана» розповідає про повстання норманських селян 997 р.:

И многие решили
Что больше в этом мире
Сеньоров им не нужно.
Чтоб вместе всем держаться
И скопом защищаться

И вскоре тех избрали,
Кто больше всех кричали [11, с. 281].

У Х столітті виникає парламентський інститут, з'являються перші парламенти на острові Мен та в Ірландії.

Зріле середньовіччя – час, коли досягли повного розквіту всі основні інститути середніх століть: феодализм як тип економічної і соціальної залежності селян від феодалів і феодалів один від одного, католицька церква з її духовним, культурним та громадським впливом і т.д. У політичній сфері відбувається боротьба відцентрових і доцентрових сил. Через постійні конфлікти імператорів, пап, королів, великих і дрібних феодалів, різних станів, відбувається низка воєн, смут і повстань. Тоді ж в результаті великих географічних відкриттів почалася колонізація Америки (з 1492 р.), Африки, Азії.

Хоча середньовічна культура володіла ідейною духовною та художньою цілісністю, домінування християнства не робило її зовсім однорідною. Однією з її істотних рис було виникнення в неї світської культури, що відбила культурна самосвідомість і духовні ідеали військово-аристократичного стану середньовічного суспільства – лицарства і виниклого в зрілому середньовіччя нового соціального шару – городян.

Світська культура, будучи одним з компонентів західноєвропейської середньовічної культури, залишалася християнською за своїм характером. Разом з тим сам образ і стиль життя лицарства і городян визначили їх зосередженість на земному, виробили особливі погляди, етичні норми, традиції, культурні цінності.

У Х–ХІ ст. у Західній Європі починають рости старі міста і виникають нові. У містах зароджувався новий спосіб життя, нове бачення світу, новий тип людей. На основі виникнення міста оформляються нові соціальні верстви середньовічного суспільства – городяни, цехові ремісники і купці. Вони об'єднуються в гільдії і цехи, що захищають інтереси своїх членів. У містах формуються нові соціальні відносини – ремісник особисто вільний, захищений від свавілля цехом. Поступово великим містам, як правило, вдалося повалити владу сеньйора, в таких містах виникало міське самоврядування. Міста були центрами торгівлі, в тому числі зовнішньої, що сприяло більшій обізнаності городян, розширенню їх кругозору [10].

На думку відомого французького мідієвіста Ле Гоффа сільські та міські общини були засновані на таких головних принципах:

По-перше клятва, що пов'язувала їх відносини була клятвою рівних.

По-друге, феодальній вертикальній ієрархії протиставляється горизонтальне суспільство [11, с. 272].

Великий вплив на політичну культуру даної епохи справила Велика хартія вольностей, яка була прийнята в 1215 році, і суть якої було встановлення законності, правопорядку та гарантій особистих прав населення.

Релігійні догмати в суспільстві так і залишаються провідними, проте переосмислюються.

Під час Великого повстання 1381 р. в Англії селяни кричали: «Ми – люди створені богом, а нами помикають як скотиною» [11, с. 280].

Пізніше середньовіччя – період розкладання феодализму і всієї середньовічної культури, в надрах якої склалися відносини, характерні для Нового часу.

В даний період починається Реформація, як феномен альтернативної культури, наприклад поява англіканства та лютеранства. Також набувають широкого розповсюдження релігійні війни як її політичний прояв, наприклад Тридцятилітня війна між католиками та протестантами 1618-1648 рр. Основною причиною Реформації стала боротьба між капіталістичними відносинами, що починають зароджуватись, феодальним ладом та католицькою церквою.

У XVI ст. феодальна економіка сильно змінюється під дією товарного капіталістичного виробництва, поступово перетворюється і витісняється ним. Політичні чвари набувають релігійного забарвлення. Католицькі країни борються з протестантськими, громадянські війни супроводжуються масовими побиттями типу «Варфоломійської ночі» – різанини гугенотів-протестантів в Парижі в 1572 р.

Кінцем Реформації вважають підписання Вестфальського миру в 1648 році, за підсумками якого релігійний фактор перестав грати суттєву в європейській політиці та політичній культурі. Проголошення духовної рівності стимулювало розвиток уявлень про рівність політичну. Так, в країнах, де більшість складала реформати, мирянам надавались більші можливості в управлінні церквою, а громадянам – в управлінні державою.

З формуванням системи васалітету дуже яскраво виокремлюється політична символіка, найчастіше на вербальному рівні.

Щодо політичної мови наприклад, тут у свою чергу різниця між благородним васалом та селянином будь-якого статусу була істотною, проте вони належали до сеньйора. Вони були людьми сеньйора. Їх стан відображали різні вирази, так для одного прошарку слова «людина уст і рук» – ставили васала в одну площину з сеньйором, а «людина влади» – тобто підвладний, вказували на залежний повністю від сеньйора стан. Бути городянином – стало великим розломом Середньовіччя. Міське суспільство змогло створити цінності спільні для усіх жителів – естетичні, культурні, духовні [11, с. 275].

Відомий дослідник Ф. Бродель виокремлює такі риси середньовічного суспільства:

1. сеньйоріальне;
2. теократичне;
3. територіальне;
4. феодальний устрій;
5. поява системи Міста [1, с. 467].

Також, на його думку в дану епоху одночасно існували декілька культур, свідомостей, мов та способів життя.

Завданнями держави були:

1. змусити підкорюватися;
2. контролювати поблизу та здалеку економічне життя;
3. брати участь в духовному житті без якого ніяке суспільство не буде стабільним [1, с. 521].

Головним завданням тогочасного суспільства було не залишати індивіда на самоті. Від самоти можна було очікувати лише злодіянь. Обособлення вважалося

великим гріхом. Спасіння можна було досягти лише через групу. Індивід викликав недовіру [11, с. 270].

Середньовічна людина не бачила ніякого сенсу в свободі в її нинішньому розумінні. Свобода – це гарантований статус. За словами відомого німецького історика Г. Телленбаха вона була «законним місцем перед Богом та людьми». Політична свідомість індивідів ґрунтувалася на її підкоренні та страху перед можливістю вирішувати самим.

Дослідження політичної культури західноєвропейського Середньовіччя служить об'єктивною передумовою для розуміння багатьох явищ в

політичній культурі сучасних держав, де релігійний світогляд продовжує грати значну, а іноді і визначну роль. Так, багатовікова могутність католицької церкви, тісне переплетення політичної та релігійної сфер в епоху Середньовіччя стали фундаментом багатьох сучасних політичних стереотипів та моральних табу, моделей поведінки та ступеню розширеності політичної свідомості населення. Отже, політична культура Західної Європи багато в чому несе вплив на сучасні політичні процеси головним чином через механізм традицій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм. XV-XVIII вв. Том 2. Ігри обмела / Ф. Бродель. – М. : Прогрес, 1988. – 632 с.
2. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм. XV-XVIII вв. Том 3. Время мира / Ф. Бродель. – М. : Прогрес, 1992. – 680 с.
3. Викторова М. А Кодекс чести рыцаря [Електронний ресурс] / М. А. Викторова. – Режим доступу : <http://www.newacropol.ru/Alexandria/history/knighthood/way/>.
4. Драч Г. В. История мировой культуры [Електронний ресурс] / Г. В. Драч. – Режим доступу : <http://www.arts.adygnet.ru/bibl/istor.mirov.kuylt/3/untitled-46.htm>.
5. Зотова Л. В. Политические ценности Средневековья: о соотношении небесного и земного отечества у Августина и Аквината / Л. В. Зотова // Вестник Российского университета дружбы народов. – Сер.: Политология. – 2004. – № 1 (5). – С. 79–88.
6. Иловайский Д. И. Древняя история. Средние века. Новая история [Електронний ресурс] / Д. И. Иловайский. – Режим доступу : <http://www.bibliotekar.ru/polik-8/index.htm>.
7. Карпов С. П. История средних веков. 1 и 2 том [Електронний ресурс] / С. П. Карпов. – Режим доступу : http://yanko.lib.ru/books/hist/ist_sred_vv-mgu-a.htm#_ИСТОРИЯ_СРЕДНИХ_ВЕКОВ_1.
8. Кенигсбергер Г. Средневековая Европа. 400 – 1500 годы [Електронний ресурс] / Г. Кенигсбергер. – Режим доступу : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/kenig/intro.php.
9. Колодий Н. А. Европейско-христианский тип культуры. Средневековье [Електронний ресурс] / Н. А. Колодий. – Режим доступу : <http://ctl.tpu.ru/files/euroramiddle.htm>.
10. Корякина Е. П. Культура средневековой Западной Европы: особенности, ценности, идеалы [Електронний ресурс] / Е.П. Корякина. – Режим доступу : http://avt.miem.edu.ru/Kafedra/Kt/Publik/posob_4_kt.html.
11. Ле Гофф Ж. Цивилизация средневекового Запада. / Ж. Ле Гофф – М.: ПРОГРЕСС, ПРОГРЕСС – АКАДЕМИЯ, 1992. – 375 с.
12. Павлuchenko Д. Н. Мироззрение средневековой Европы [Електронний ресурс] / Д. Н. Павлuchenko – Режим доступу : <http://www.pavluchenkov.ru/gotika/srve/index.html>.
13. Сказкина С. Д. История средних веков [Електронний ресурс] / С. Д. Сказкина. – Режим доступу : http://www.e-reading.org.ua/bookreader.php/148423/Skazkin_-_Istoriya_Srednih_vekov._Tom_1.html.
14. Хейзинг И. Осень Средневековья [Електронний ресурс] / И. Хейзинг. – Режим доступу : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Huiz/index.php.
15. Широкова М. П. Место Средневековья во всемирно-историческом процессе [Електронний ресурс] / М. П. Широкова. – Режим доступу : http://www.osh.ru/pedia/history/west/middle_ages/shir.shtml.
16. Шкуратов В. А. Психическая жизнь Средневековья [Електронний ресурс] / В. А. Шкуратов. – Режим доступу : <http://iriy.io.ua/s5880>.

Рецензенти: *Іванов М. С., д.політ.н., професор;*
Палагнюк Ю. В., к.політ.н., доцент.

© Курілло В. Є., Бабаєва Е. М., 2012

Дата надходження статті до редколегії 01.12.2011 р.